

سلامت و رفاه

وزارت علوم تحقیقات و فناوری

وزارت علوم تحقیقات و فناوری

دانشگاه آیت الله العظمی بروجردی (ره)

دانشکده علوم انسانی

گروه حقوق

پایان نامه برای دریافت درجه کارشناسی ارشد
رشته فقه و حقوق جزا

بررسی تاثیر اضطراب بر مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی در فقه و حقوق

کیفری ایران

استاد راهنما

دکتر احسان یآوری

.....

استاد مشاور

دکتر بهروز سراقی

.....

دانشجو

رسول رضائی

.....

ماه و سال دفاع

بیست اسفند ماه هزار و سیصد نود و هفت

وزارت علوم تحقیقات و فناوری
دانشگاه آیت... العظمی بروجردی (ره)

صور تجلسه دفاع

با تاییدات خداوند متعال جلسه دفاع از پایان نامه کارشناسی ارشد آقای رسول رضائی در رشته حقوق گرایش فقه و حقوق جزا تحت عنوان بررسی تاثیر اضطراب بر

مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی در فقه و حقوق کیفری ایران که در تاریخ

۹۶/۱۲/۸ در جلسه شورای تحصیلات تکمیلی به تائید رسیده است با حضور استاد (استادان) راهنما، مشاور و هیات داوران در دانشگاه آیت... العظمی بروجردی (ره) در تاریخ ۹۷ / ۱۲ / ۲۰ تشکیل گردید. در این جلسه، پایان نامه فوق با موفقیت مورد دفاع قرار گرفت. نامبرده نمره به عدد _____، به حروف _____ و امتیاز _____ را دریافت نمود.

استاد (استادان) راهنما

امضاء
۱- دکتر احسان یآوری

امضاء
۲-

استاد (استادان) مشاور

امضاء

۱- دکتر بهروز سراقی

امضاء
۲-

هیات داوران

امضاء

۱- دکتر مهدی چگنی

امضاء
۲- دکتر ماشالله کریمی

معاونت پژوهش و فناوری دانشگاه

تقدیم به :

ماحصل آموخته هایم را تقدیم می کنم به آنان که مهر آسمانی شان آرام بخش آلام زمینی ام است:
"به استوارترین تکیه گاهم،دستان پرمهر پدرم"
"به سبزترین نگاه زندگیم، چشمان سبز مادرم"

که هر چه آموختم در مکتب عشق شما آموختم و هر چه بکوشم قطره ای از دریای بی کران مهربانیتان را سپاس نتوانم بگویم.
امروز هستی ام به امید شماست و فردا کلید باغ بهشتم رضای شما، ره آوردی گران سنگ تر از این ارزان نداشتم تا به خاک پایتان نثار کنم، باشد که حاصل تلاشم نسیم گونه غبار خستگیان را بزداید.
با احترام فراوان برای تلاش عزیزانی که برای موفقیت من؛ همگام و همراهم بودند و با زیبایی حضورشان خستگیهایم را به امید و روشنی تبدیل کردند؛ امیدوارم بتوانم در آینده ای نزدیک جوابگوی این همه محبت آنها باشم .

بوسه بر دستان پرمهرتان

تعهد نامه

عنوان پایان نامه: بررسی تاثیر اضطراب بر مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی در فقه و حقوق کیفری ایران

اینجانب رسول رضائی دانشجوی دوره کارشناسی ارشد رشته فقه و حقوق جزا

دانشکده علوم انسانی دانشگاه آیت ... العظمی بروجردی (ره) تحت راهنمایی دکتر

احسان یاوری متعهد می شوم:

- نتایج ارائه شده در این پایان نامه حاصل مطالعات علمی و عملی اینجانب بوده، مسئولیت صحت و اصالت مطالب مندرج را به طور کامل بر عهده می گیرم.
- در خصوص استفاده از نتایج پژوهشهای محققان دیگر به مرجع مورد نظر استناد شده است.
- مطالب مندرج در این پایان نامه را اینجانب یا فرد دیگری به منظور اخذ هیچ نوع مدرک یا امتیازی تاکنون به هیچ مرجعی تسلیم نکرده است.
- کلیه حقوق معنوی این اثر به دانشگاه آیت ... العظمی بروجردی (ره) تعلق دارد. مقالات مستخرج از پایان نامه، ذیل نام دانشگاه آیت ... العظمی بروجردی (ره) به چاپ خواهد رسید.
- حقوق معنوی تمام افرادی که در به دست آمدن نتایج اصلی پایان نامه تاثیر گذار بوده اند در مقالات مستخرج از رساله رعایت خواهد شد.

تاریخ
نام و امضاء دانشجو

سپاسگزاری

بر خود لازم می‌دانم از راهنمایی‌های خردمندانه و تشویق‌های اساتید محترم خود که حقی بزرگ بر این حقیر داشته و چراغ راه همه پویندگان و پژوهندگان این رشته هستند تشکر و قدردانی نمایم.

چکیده :

شخص در لغت به معنای ذات مخصوص یا فرد مشخص معین و انسان است و در اصطلاح حقوقی به کسی گفته می‌شود که موضوع حق قرار می‌گیرد. بنابراین شخص شامل شخص حقیقی یا شخص طبیعی که آن را انسان می‌نامند و نیز شخص حقوقی است. شخص حقوقی در اصطلاح عبارت از گروهی از افراد انسان یا منفعتی از منافع عمومی است که قوانین موضوعه آن را در حکم شخص طبیعی و موضوع حقوق و تکالیف قرار داده باشند. به استناد قانون شخص حقوقی می‌تواند دارای تمامی حقوق و تکالیفی شود که قانون برای افراد قائل است، مگر حقوق و وظایفی که بالطبع، فقط انسان ممکن است دارای آن باشد؛ مانند حقوق و وظایف ابوت، بنوت، و امثال آن. در مسئولیت کیفری اصل بر مسئولیت شخص حقیقی است و شخص حقوقی در صورتی دارای مسئولیت کیفری است که نماینده قانونی شخص حقوقی به نام یا در راستای منافع آن مرتکب جرمی شود. مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی مانع مسئولیت اشخاص حقیقی مرتکب جرم نیست. در واقع دغدغه اصلی این پژوهش پاسخ به این سوال است که براساس موازین فقهی و حقوق کیفری ایران، تأثیر اضطرار بر مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی چیست؟ این پژوهش با روش توصیفی - تحلیلی و با منابع موجود کتابخانه ای و منابع اینترنتی انجام شده است. یافته های پژوهش تاکید گر این فرضیه است که بر اساس موازین فقهی و حقوق کیفری ایران اضطرار اشخاص حقوقی همانند اشخاص حقیقی مانع مسئولیت کیفری است. مبنای عدم مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی در وضعیت اضطراری نسبت به اشخاص حقیقی تفاوتی نداشته و همان آیات و روایات مربوط به اضطرار است. عدم مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی در شرایط اضطراری تأثیری بر مسئولیت مدنی آن اشخاص ندارد.

کلید واژها : اشخاص حقوقی ، اضطرار، مسئولیت کیفری ، مسئولیت مدنی

فهرست مطالب

صفحه

عنوان

فصل اول: کلیات

۱-۱- پیشگفتار	۲
۲-۱- بیان مسأله :	۴
۳-۱- اهمیت تحقیق :	۵
۴-۱- اهداف تحقیق :	۵
۵-۱- سؤال های تحقیق :	۵
۶-۱- پیشینه موضوع	۶
۷-۱- فرضیه های تحقیق :	۶
۸-۱- روش شناسی تحقیق	۷
ب) روش تجزیه و تحلیل داده ها	۷

فصل دوم : مبانی نظری

۱-۲- مفهوم اضطرار	۹
۲-۲- تعریف شخص حقوقی	۱۱
۱-۲-۲- شرکتهای تجاری	۱۷
۲-۲-۲- شرکتهای غیر تجاری	۱۸
۳-۲-۲- شرکتهای نامشروع	۱۹
۳-۲- سابقه شخص حقوقی	۱۹
۱-۳-۲- سابقه شخصیت حقوقی در ایران	۲۰

فصل سوم: اضطرار در فقه

۱-۳- مبنای اضطرار	۲۳
۲-۳- مصادیق اضطرار	۲۹
۱-۲-۳- اضرار به غیر برای دفع ضرر از خود	۲۹
۲-۲-۳- اضرار به غیر برای دفع ضرر از دیگری	۳۰
۳-۲-۳- اضرار به غیر برای دفع ضرر از او	۳۲
۴-۲-۳- اضرار به خود برای دفع ضرر از غیر	۳۳
۳-۳- عناصر اضطرار	۳۵
۱-۳-۳- قاعده ضرورت	۳۶
۲-۳-۳- قاعده اهم و مهم	۳۶

۳۷	۴-۳- مبانی اضطرار
۳۹	۳- ۵- شرایط اضطرار
۳۹	۳- ۵- ۱- بروز خطر شدید فعلی یا قریب الوقوع
۴۰	۳- ۵- ۲- خطر از عمد مضطر ایجاد نشده باشد
۴۱	۳- ۵- ۳- اقدام مضطر متناسب با خطر باشد
۴۲	۳- ۵- ۴- اقدام مضطر برای دفع خطر ضروری باشد
۴۳	۳- ۵- ۵- مضطر بر حسب وظیفه یا قانون مکلف به مقابله با خطر نباشد
۴۴	۳- ۶- اثر اضطرار
۴۷	۳- ۷- ادله اباحه فعل مجرمانه در حالت اضطرار
۴۷	۳- ۷- ۱- قاعده نفی عسر و حرج
۴۹	۳- ۷- ۲- قاعده لاضرر و لاضرار
۵۰	۳- ۷- ۳- قاعده لطف و امتنان بر امت
۵۲	۳- ۷- ۴- مبنای عدم مسئولیت مضطر

فصل چهارم : پذیرش اضطرار در حقوق

۵۴	۴- ۱- شرایط تحقق اضطرار
۵۴	۴- ۱- ۱- شرایط خطر موجود
۵۴	۴- ۱- ۲- شدید بودن خطر
۵۵	۴- ۱- ۳- فعلیت داشتن یا قریب الوقوع بودن خطر
۵۶	۴- ۱- ۴- عمدی نبودن خطر
۵۷	۴- ۱- ۵- شرایط جرم ارتكابی
۵۸	۴- ۱- ۶- اجتناب ناپذیری جرم ارتكابی
۵۹	۴- ۱- ۷- متناسب بودن با خطر موجود
۶۰	۴- ۱- ۸- تجاوز نیافتن از قدر ضرورت
۶۰	۴- ۲- شرایط شخص مضطر
۶۰	۴- ۲- ۱- سرکش و عصیانگر نبودن
۶۱	۴- ۲- ۲- نداشتن وظیفه مقابله و دفع خطر
۶۲	۴- ۲- ۳- عدم خطای مضطر در ایجاد خطر
۶۳	۴- ۳- مسئولیت اشخاص حقوقی
۶۸	۴- ۳- ۱- ضوابط خاص مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی خصوصی
۶۹	۴- ۳- ۲- مسئولیت کیفری پیش از تشکیل شرکت
۷۰	۴- ۳- ۳- مسئولیت کیفری شرکت در مدت تسویه
۷۱	۴- ۳- ۴- مسئولیت کیفری شرکت در حالت ادغام و تبدیل و مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی فرعی

۷۲	..... ۴-۳-۵- مستثنیات مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی حقوق عمومی
۷۵	..... ۴-۴- اضطرار رافع مسئولیت کیفری شخص حقوقی
۷۸	..... نتیجه گیری
۸۰	..... منابع و ماخذ

فصل اول: کلیات

۱-۱- پیشگفتار

شخص در لغت به معنای ذات مخصوص یا فرد مشخص معین و انسان است و در اصطلاح حقوقی به کسی گفته می‌شود که موضوع حق قرار می‌گیرد. بنابراین شخص شامل شخص حقیقی یا شخص طبیعی که آن را انسان می‌نامند و نیز شخص حقوقی است. شخص حقوقی در اصطلاح عبارت از گروهی از افراد انسان یا منفعتی از منافع عمومی است که قوانین موضوعه آن را در حکم شخص طبیعی و موضوع حقوق و تکالیف قرار داده باشند. به استناد ماده ۵۸۸ قانون تجارت، «شخص حقوقی می‌تواند دارای تمامی حقوق و تکالیفی شود که قانون برای افراد قائل است، مگر حقوق و وظایفی که بالطبع، فقط انسان ممکن است دارای آن باشد؛ مانند حقوق و وظایف ابوت، بنوت، و امثال آن».

تا اواخر قرن بیستم، انتساب مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی در اغلب نظامهای حقوقی بر پایه دلایلهای معتنا بهی چون تصنی بودن این اشخاص، عدم اهلیت جنایی، عدم تناسب مجازات با ماهیت آنها، عدم تأمین هدف های مجازات، به ویژه اصلاح و بازپروری، نقض اصل شخصی بودن مجازات و تخصص در هاله ای از ابهام و نفی قرار داشت اما ضرورت های اجتماعی و نقش فزاینده اشخاص مزبور در تحول های اجتماعی و نیز در اختیار داشتن منبع های خطر و دخالت گسترده در ارتکاب جرائم مختلف اقتصادی، صنعتی، زیست محیطی، بهداشت، حمل و نقل، جرائم علیه اشخاص و امنیت و عدم تکافوی ضمانت اجراهای غیرکیفری در پیشگیری از اینگونه رخدادها، پذیرش مسئولیت کیفری آنها را اجتناب ناپذیر کرد. اذعان به هویت مستقل اشخاص حقوقی و اعتقاد به اراده جمعی حاکم بر آنها، پیش بینی ضمانت اجراهای همسو با طبع این اشخاص، از جمله انحلال -مجازاتی همسنگ با اعدام اشخاص حقیقی - و نیز مراقبت قضایی به منظور تأمین هدف اصلاحی، برهان های مخالفان مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی را خنثی و به کنار نهاد.

بر پایه این واقعیت، نظام کیفری نظام کیفری ایران در سال ۱۳۹۲ شمسی، مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی را نه به عنوان یک استثنا، بلکه به عنوان یک قاعده مورد پذیرش قرار دادند. اضطرار، از عوامل رافع مسؤولیت کیفری، موقعیت شخصی است که با فقدان هرگونه تعرضی بیرونی، برای حفظ حقوق یا اموال در معرض خطر خود یا دیگری ناگذیر از ارتکاب جرم می گردد.

اضطرار از عناوین ثانویه و قواعد مشهور فقهی است که در ابواب مختلف فقه مورد استناد واقع شده و در موضوعات عبادی، حقوقی و کیفری کاربرد داشته و نقش موثری در رفع حرج و حل مشکلات فردی و اجتماعی دارد. با وجود اضطرار حرمت فعل حرام مرتفع و مجازات آن منتفی می شود و اعمالی هم که مضطر از روی ناچاری و بر حسب ضرورت انجام دهد در اینجا طبق قاعده اضطرار حلال خواهد بود ولی ضمان و مسئولیت مدنی بر عهده شخص مضطر باقی خواهد ماند پس بنابراین رفع مسئولیت کیفری شخص به معنی عدم مسئولیت مدنی نمی باشد. حال سوال این است که براساس موازین فقهی و حقوق کیفری ایران، تأثیر اضطرار بر مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی چیست؟ آیا بر اساس موازین فقهی و حقوق کیفری ایران اضطرار اشخاص حقوقی همانند اشخاص حقیقی مانع مسئولیت کیفری است؟ مبنای عدم مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی در وضعیت اضطراری نسبت به اشخاص حقیقی تفاوتی دارد یا همان آیات و روایات مربوط به اضطرار است. در صورت اثبات عدم مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی در شرایط اضطراری چه تأثیری بر مسئولیت مدنی آن اشخاص دارد؟ هدف این پژوهش پاسخ به این سوال ها و واکاوی نقش اضطرار در عدم مسئولیت اشخاص حقوقی می باشد.

۱-۲- بیان مسأله :

امروزه نقش اشخاص حقوقی که تحت عنوان شرکتهای تجاری، ملیتی و فراملیتی و یا مؤسسات و انجمنها، احزاب و سندیکاهای مختلف پا به عرصه وجود نهاده اند، بر کسی پوشیده نیست. ضرورت توجه به این مسئله از منظر فقهی از آنجایی سرچشمه می گردد که مطابق اصل ۴ قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، ضروری است قوانین و مقررات کشور منطبق با احکام و موازین شرعی باشد. ماده ۱۴۳ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲ اشعار می دارد: در مسئولیت کیفری اصل بر مسئولیت شخص حقیقی است و شخص حقوقی در صورتی دارای مسئولیت کیفری است که نماینده قانونی شخص حقوقی به نام یا در راستای منافع آن مرتکب جرمی شود. مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی مانع مسئولیت اشخاص حقیقی مرتکب جرم نیست. طریق اثبات مسئولیت کیفری شخص حقوقی در حقوق و فقه متفاوت جلوه می کند؛ در علم حقوق مبانی مسئولیت کیفری بر دو پایه بنیان شده است؛ نخست؛ ارتکاب عناصر متشکله جرم توسط شخص حقوقی و دوم؛ فقدان موانع مسئولیت کیفری. این در حالی است که اثبات مسئولیت کیفری شخص حقوقی در فقه فرآیندی مجزا دارد که بر اهلیت تمتع شخص حقوقی مبتنی است. اضطرار نیز از عناوین ثانویه و قواعد مشهور فقهی است که در ابواب مختلف فقه مورد استناد واقع شده و از جنبه عبادی، حقوق کیفری کاربردی داشته و نقش موثری در رفع حرج و حل مشکلات فردی و اجتماعی دارد. با وجود اضطرار حرمت فعل حرام مرتفع و مجازات آن منتفی می شود. اضطرار در مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی، از عوامل عدم مسئولیت کیفری، موقعیت شخصی است که با فقدان هرگونه تعرض بیرونی، برای حفظ حقوق یا اموال در معرض خطر خود یا دیگری ناگزیر از ارتکاب جرم می گردد. به عبارت دیگر، اضطرار داشتن به چیزی به این معنی است که شخص خود را در فشار و تنگنایی بیابد که برای رهایی از آن ناگزیر باشد عملی را انجام دهد و برای نجات پیدا کردن از این گرفتاری، ضرورت و عقل به انجام دادن آن عمل حکم می کند بی آنکه دیگری او را بر این عمل وادار کرده باشد. بنابراین، شخص مضطر در اختیار بین دو امر حادث ناگزیر به انتخاب یکی از آن دو است که جرم می باشد.

۱-۳- اهمیت تحقیق :

اهمیت این بحث در این نکته است که با توجه به شیوع و گستردگی جرائم اقتصادی و جرائم علیه امنیت ملی که عمدتاً به شکل سازمان یافته ارتکاب می یابند و نیز ارتکاب این دسته از جرائم در قالب شخص حقوقی؛ لازم است در یک تحقیق علمی، ضوابط و ارکان سیاست کیفری و مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی در صورت اضطرار مورد واکاوی قرار گیرد.

۱-۴- اهداف تحقیق :

الف- هدف کلی:

بررسی فقهی حقوقی تأثیر اضطرار بر مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی.

ب- اهداف جزئی:

- ۱- بررسی و تبیین مبنای عدم مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی در وضعیت اضطراری.
- ۲- بررسی و تبیین امکان شمول تأثیر اضطرار بر مسئولیت مدنی اشخاص حقوقی.

۱-۵- سؤال های تحقیق :

الف- سؤال اصلی:

براساس موازین فقهی و حقوق کیفری ایران، تأثیر اضطرار بر مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی چیست؟

ب- سؤال های فرعی:

- ۱- مبنای عدم مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی در وضعیت اضطراری نسبت به اشخاص حقیقی چه تفاوتی دارد؟
- ۲- عدم مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی در شرایط اضطراری چه تأثیری بر مسئولیت مدنی آن اشخاص دارد؟

۱-۶- پیشینه موضوع

در خصوص تاثیر اضطراب بر مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی در فقه و حقوق تا کنون تحقیقی انجام نشده است. همچنین در برخی از پایان نامه‌ها به مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی در چارچوب مقررات جزایی پیشین اشاره شده است که البته به دلیل خلاءهای قانونی در مقررات جزایی پیشین، این تحقیقات کامل نیستند.

در ذیل به چند مورد از این‌ها اشاره می‌گردد:

محمد حسنی (۱۳۸۰) پایان‌نامه‌ای را تحت عنوان «مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی»، کارشناسی ارشد دانشگاه تهران انجام داده است.

همچنین هژبر نصیری (۱۳۸۲) پایان‌نامه‌ای را تحت عنوان «مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی در حقوق ایران و فرانسه»، در کارشناسی ارشد دانشگاه تهران انجام داده است.

و جمال اکبری (۱۳۸۴) پایان‌نامه‌ای را تحت عنوان «بررسی مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی در قوانین و مقررات جمهوری اسلامی ایران» در دوره کارشناسی ارشد دانشگاه تربیت مدرس انجام داده است.

۱-۷- فرضیه های تحقیق :

الف - فرضیه اصلی:

بر اساس موازین فقهی و حقوق کیفری ایران اضطراب اشخاص حقوقی همانند اشخاص حقیقی مانع مسئولیت کیفری است.

ب - فرضیه های فرعی:

۱- مبنای عدم مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی در وضعیت اضطرابی نسبت به اشخاص حقیقی تفاوتی نداشته و همان آیات و روایات مربوط به اضطراب است.

۲- عدم مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی در شرایط اضطرابی تأثیری بر مسئولیت مدنی آن اشخاص ندارد.

۱-۸- روش شناسی تحقیق

الف) روش تحقیق :

روش تحقیق توصیفی تحلیلی است.

ب) روش تجزیه و تحلیل داده ها

به منظور تجزیه و تحلیل داده ها از روش های عقلایی استدلال های فقهی و اصولی استفاده خواهد شد.

فصل دوم : مبانی نظری

۲-۱- مفهوم اضطرار

اضطرار در لغت عرب، مصدر باب افتعال از ریشه «ضَرَّ، يَضُرُّ، ضَرّاً» به معنی محتاج بودن، درمانده و ناچار بودن و مجبور شدن آمده است.

اضطرار در لغت به معنی «بیچارگی، ناچاری، درماندگی» است^۱ فقها در تعریف اضطرار گفته اند اضطرار آن چیزی است که بر آن نمیتوان صبر کرد، یا اضطرار با خوف بر اتلاف نفس، آبرو و مال خود یا دیگری که حفظ آن بر او واجب بوده متحقق میشود و یا ضرری است که عادتاً نمیتوان تحمل کرد.^۲ آردبیلی، ۳۶۳ یا «یتحقق الاضطرار بالخوف علی اتلاف نفسه او نفس محترمه او عرضه او عرض محترم او ماله او مال محترم یجب علیه حفظ او غیر ذلک من الضرر الذی لا یتحمل عاده»^۳ در تعریف مضطر بیان شده که مضطر کسی است که از تلف نفس خود یا نفس محترم دیگری بترسد یا کسی است که اگر غذا نخورد خوف تلف او باشد.

حقوقدانان، اضطرار را به «وضع و احوالی که باعث شود شخص برای اجتناب از خطری تهدیدآمیز به دیگری خسارت وارد کند و در این اضرار ناچار است» تعریف کرده اند.^۴

پس اضطرار وضعیتی است که شخص برای دفع خطری فعلی یا قریب الوقوع اقدام به فعل زیانبار علیه خود یا دیگری میکند. برای مثال؛ شخص برای خاموش نمودن آتشی که به خانه او سرایت نموده، دیوار همسایه را تخریب می نماید.

فقها در کتب خود از اضطرار تحت قاعده «لیس شی مما حرم الا و قد احله لمن اضطر الیه»^۵ الضرورات تبیح المحظورات»^۶

«قاعده اضطرار»^۷؛ و «قاعده ضروره» نام برده اند.^۸

^۱ معین، محمد، (۱۳۸۵)، فرهنگ فارسی، انتشارات راه رشد، تهران، چاپ سوم، ص ۱۳۱.

^۲ «الاضطرار ما لم یمكن الصبر علیه مثل الجوع»

^۳ نجفی، محمدحسن، (۱۴۰۴)، جواهرالکلام فی شرح شرائع الاسلام، جلد ۲۷، دار الاحیاء التراث العربی، بیروت، چاپ هفتم، ص ۳۶

^۴ کاتوزیان، ناصر، (۱۳۸۷)، الزام های خارج از قرارداد مسؤولیت مدنی، جلد ۱، انتشارات دانشگاه تهران، تهران، چاپ هشتم، ص ۱۷۵

^۵ تسخیری، محمدعلی، (۱۴۳۱ق)، القواعد الاصولیه و الفقهیة علی مذهب الامامیه، جلد ۲، مجمع جهانی تقریب مذاهب اسلامی معاونت فرهنگی، تهران، چاپ دوم، ص ۹۹

^۶ گیلانی (میرزای قمی)، ابوالقاسم بن محمد حسن، (۱۴۲۷)، رسائل میرزای قمی، جلد ۲، دفتر تبلیغات اسلامی، قم، چاپ اول، ص ۵۱ و اصفهانی (فاضل هندی)، محمد بن حسن، (۱۴۱۶ق)، کشف اللثام و الابهام عن قواعد الاحکام، جلد ۹، دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مقدسین حوزه علمیه قم، قم، ص ۶۱۴

^۷ مکارم شیرازی، ناصر، (۱۴۲۴)، کتاب النکاح، جلد ۱، انتشارات مدرسه امام علی بن ابی طالب علیه السلام، قم، چاپ اول، ص ۴۹؛ جمعی از مؤلفان، (بیتا)، مجله فقه اهل بیت علیهم السلام، جلد ۹ - مؤسسه دائره المعارف فقه اسلامی بر مذهب اهل بیت علیهم السلام، قم، چاپ اول، ص ۹

عناصر مفهوم اضطراب: می توان گفت سه چیز در مفهوم اضطراب داخل است:

الف) وضعیت خاص (ضرورت): حالت و وضعیت خاصی که در زندگی شخص بر اثر اوضاع و احوال اقتصادی - اجتماعی یا حوادث طبیعی بوجود می آید و او را نسبت به یک اقدامی ناگزیر می نماید؛ مانند این که «مریضی فرزند» و «بی پولی»، او را بدون برنامه قبلی مجبور به فروش خانه یا اتومبیل خود نماید یا حوادث دریایی و خطر قریب الوقوع غرق کشتی که ناخدا یا سرنشینان را ناگزیر به انعقاد قراردادی نامتعادل نماید یا حالت و موقعیتی که شخص گرسنه و درمانده شود و ناگزیر، بدون اذن غیر از مال او بردارد یا وضعیتی که بر اثر حوادث طبیعی یا غیر مترقبه، شخص یا خانه وی در خطر و در معرض ضرر واقع شود و برای دفع ضرر از خود اقدام نماید. پس می گوئیم، مضطر در ظرف ضرورت قرار دارد، ولی آن چه ایجاد سؤال می نماید این است که آیا هر نوع ضرورتی ایجاد کننده اضطراب اصطلاحی است - زیرا در حالت عادی هم، با توجه به وضعیت زندگی اجتماعی ضرورت های فراوانی وجود دارد که عموم افراد با آن دست به گریبان هستند - یا باید گفت ضرورت های عادی که در روند معمول زندگی، طبیعی شده اند، مورد نظر نیستند. این بحث به زودی در مصادیق اضطراب خواهد آمد.

ب) منظور از اجبار و فشار (درونی) این است که فرد در معرض اجبار و فشاری قرار می گیرد که علی رغم میل خود اقدام به عملی می کند و به اصطلاح، می گوئیم شخص با طیب نفس و انگیزه قبلی اقدام به عمل یا معامله اضطرابی ننموده است و اگر اجبار و فشاری که در نتیجه اوضاع و احوال خاص برای او پیش آمده، نمی بود، هرگز اقدام به آن معامله یا انجام آن فعل ضمان آور نمی کرد. حقوق دانان از آن به «اجبار و فشار درونی» تعبیر می نمایند،

همان طوری که فشار و تهدید از ناحیه مکره بر مکره را «فشار و تهدید خارجی» می نامند.^۹ این به آن معنی است که در اکراه، فشار از خارج و به وسیله دیگری بر معامل وارد می آید و او را تهدید و وادار به معامله می نماید، در حالی که در اضطراب تهدیدکننده ای برای انجام عمل اضطرابی وجود ندارد، آن چه که هست، اوضاع و احوال نامطلوبی است که در درون شخص، فشار روانی و روحی ایجاد نموده و ناگزیر به انجام معامله یا هر اقدام اضطرابی دیگر می نماید.

---

^۸ طباطبایی حکیم، سیدمحسن، (۱۴۱۶)، مستمسک العروه الوثقی، جلد ۱۳، مؤسسه دار التفسیر، قم، چاپ اول، ص ۸۰؛ نجفی، محمد حسن، (۱۴۰۴)، جواهرالکلام فی شرح شرائع الاسلام، جلد ۳۶، دار الاحیاء التراث العربی، بیروت، چاپ هفتم، ص ۲۷

^۹ امامی سیدحسن، همان، ج ۱، ۱۹۴